

Анкица Кубуровић
Институт друштвених наука
Београд

UDK: 314.55
Оригиналан научни рад
Примљен: 12. 11. 2006

ОСОБЕНОСТИ РОДИТЕЉСТВА У СРБИЈИ НА КРАЈУ XX ВЕКА, РЕЛЕВАНТНЕ ЗА РЕПРОДУКТИВНО ПОНАШАЊЕ

Феномен недовољног рађања је демографски и социјални проблем савременог друштва. У циљу расветљавања детерминисаности ниског фертилитета у Србији на крају XX века интезивано је емпиријско истраживање условљености репродуктивног понашања. Намера овог рада јесте да на основу те емпиријске грађе укаже на карактеристике родитељства релевантне за одлуку о рађању. Компаративни приступ, заснован на расветљавању компатибилности праксе и модела одговорног родитељства омогућава препознавање ограничавајућих фактора рађања не само оних који су већ родитељи, већ и младих који још немају то искуство.

Сложеност и одговорност родитељске улоге наглашени су и као део искуства и као основна обележја модела родитељства. Адекватна и ефикасна рехабилитација улоге родитеља, као неопходност пронаталитетне политике, мора уважавати и родну асиметричност родитељства.

Кључне речи: недовољно рађање, родитељство, репродуктивно понашање

Низак фертилитет представља заједничку особеност репродукције становништва савременог друштва, без обзира на социјалне, економске и културолошке разлике. Недовољно рађање са аспекта прости репродукције становништва, може се одредити као универзални проблем и “законит процес који на садашњем цивилизацијском нивоу не може да избегне ниједно развијено друштво” (Рашевић, 2003:152). Истраживачко искуство расветљавања детерминистичке основе ниског фертилитета указује на вишесложеност и међусобну повезаност социјалних, психолошких, културолошких чинилаца релевантих за репродуктивно понашање.

Блискост и међусобна упућеност социологије и демографије евидентна је на пољу расветљавања детерминисаности репродуктивног понашања. Социолошки приступ феномену недовољног рађања базира се на ставу о друштвеној условљености фертилитета и анализи родитељства као друштвене улоге те свакодневног живота као непосредног оквира у којем се она реализује (М. Благојевић, 1989). На тај начин, одлучивање о родитељству и рађању посматра се у контексту деловања различитих сегмената: особености свакодневног живота на индивидуалном нивоу, социјалних норми и макроструктура, при чему се анализира њихов прожимајући однос (Geasano, 2000, према Maggioni, 2004: 98).

Према различитим емпиријским истраживањима просечан жељени број деце већи је од очекиваног, као и од оствареног броја деце. Анализом социјалне условљености одлучивања о рађању другог или трећег детета препознат је приоритет структурних препрека (М. Петровић, 1994; М. Благојевић, 1997). Нерађање “још једног детета” најчешће се објашњава стамбеним и финансијским приликама. Мања је важност чинилаца искуствене равни родитељства у којој су тешкоће и ограничења конкретизовани кроз неуједначену ангажованост оба родитеља, ограниченост ресурса времена, проблем чувања деце, (не)усклађеност родитељске улоге са другим обавезама. Високо место родитељства и породичног живота у индивидуалном систему вредности може бити разлог ублажавању критичности према утицају искуствених фактора (М. Петровић, 1994; М. Благојевић, 1997). У том смислу би се и приоритет структурних препрека могао тумачити као настојање родитеља да ублаже индивидуалну одговорност за низак ниво плодности у друштву. Израженост негативних аспеката родитељског искуства повезана је с редом рођења деце, јер је експлицитнија при одлучивању о рађању трећег него другог детета (М. Благојевић, 1997:145).

Условљеност одлуке о даљем рађању искуственим садржајем родитељства је комплексна. Утицај конкретних потешкоћа и негативних аспеката тешко је расветлити јер је одлука о рађању “још једног детета” у крајњој инстанци субјективна процена између “цене” и “добити”. Жеља за још једним дететом постоји и поред искуства родитељских обавеза и одговорности за правилно подизање потомства. Ипак, брижност и одговорност су нешто чешће део искуства жена које не желе више да рађају. С друге стране, ова група испитаница има мање тешкоћа са децом и већи ауторитет (Благојевић, 1997:149). Исти и слични практични проблеми родитељства на микро нивоу могу имати различите ефекте на репродуктивно понашање, између осталог, услед особености социјалног контекста, конкретних услова живота, као и индивидуалног система вредности и усвојеног стила живота.

Став о родитељској улози као чиниоцу репродуктивног понашања претпоставља расветљавање њене комплексности и одговорности. У неколико различитих истраживања условљености ниског фертилитета у Србији¹ анализирани су социолошки релевантни аспекти: активности, ресурси, функције и

¹ Крајем 1980-их истраживање ставова младих о браку и родитељству у Београду и Крагујевцу, на мешовитом узорку од 1310 испитаника: средњошколци, студенти, радници и интелектуалци (М. Благојевић). Крајем 1991. године на узорку од 101 жене које су имале бар једно дете предшколског узраста, стратификованом према социјалној припадности: жене стручњаци, службенице и раднице, у београдском насељу Баново Брдо (М. Петровић). Средином 1995. на подручју централне Србије и Војводине на репрезентативном узорку од 800 жена које су имале бар једно дете узраста 3-9 година (Благојевић). Крајем 1995. године у приградском београдском насељу Котеж интервјуисано је 40 брачних парова и 10 жена, који су имали бар једно дете, старости до 35 година (Шобот). Крајем 1990-их емпиријско истраживање ставова средњошколаца и студената из Београда, Крагујевца, Ниша и Новог Сада, на узорку од 1494 испитаника (Кубуровић).

поједини неповољни ефекти реализације родитељства. Циљ овог рада је да на основу те емпиријске грађе укаже на особености родитељства у Србији на крају XX века значајне за репродуктивно понашање, и поред ограничења компаративног приступа услед концептуалних и методолошких неуједначености разноврсних истраживања. Прихватајући став да је рехабилитација родитељства непоходност активне пронаталитетне политике (Благојевић), рад је фокусиран на расветљавање праксе родитељства и модела одговорног родитељства како би се издвојили инхибирајући и ограничавајући фактори рађања. Операционализација сложености и одговорности на нивоу свакодневне реализације родитељске улоге, као и на нивоу перцепције одговорног родитељства, омогућава сагледавање компатибилности искуства и модела “доброг” родитељства. Други аспект, поређење ставова родитеља и младих који још немају то искуство, има за циљ сагледавање сличности и различитости концепта одговорног родитељства, што може да буде релевантно са становишта одлучивања о родитељству и рађању.

Поједини аутори сматрају да наглашенија ангажованост жене у конкретним активностима подизања и чувања деце јесте разлог да се непосредна реализација родитељства одреди као сфера доминације материнства (Благојевић, 1997). Опортуни трошкови материнства препознају се кроз “цену” времена, одрицања и жртвовања, а негативни ефекат јесте одустајање од рађања другог детета (Mencagini i Tanturgi, 2002, према Massimo Livi Bacci, 2004). Ипак, родна перспектива није императив овог рада, већ је њена заступљеност одређена мером у којој је садржај коришћене емпиријске грађе посматрао одређене сегменте реализације родитељства из овог угла.

Особености родитељске улоге

Родитељске активности

Комплексност родитељства једним делом је одређена садржајем родитељских активности. У анализи искуственог оквира родитељства намеће се питање начина и степена ангажованости родитеља. Без обзира да ли постоји или не родитељско искуство у истраживањима је евидентиран став о потреби подједнаког ангажовања оба партнера у подизању и васпитавању деце (Благојевић, 1989; Кубуровић, 2002). Ипак, млади који још немају то искуство нешто чешће се залажу за равномерну реализацију материнства и очинства у конкретним активностима, у односу на испитанике који су већ родитељи.

Родна условљеност манифестује се кроз неуједначену ангажованост мајке и оца у конкретним пословима подизања деце (Благојевић 1989; Благојевић, 1997). Активности везане за исхрану и облачење претежно су сегмент материнства. Ангажовање оба родитеља карактеристично је за игру са децом и одовђење код лекара. Уједначена учесталост ангажовања оба родитеља и ангажовања само мајке евидентирана је у појединим активностима

које се односе на децу школског узраста (помоћ у изради домаћих задатака и одласци на родитељске састанке). Помоћ очева око домаћих задатака, између осталог, условљена је степеном образовања жене и бројем деце у породици (М. Петровић, 1994:164). Она је евидентнија код образованијих жена, мада су и њихови партнери прилично ретко ангажовани у томе. Жене раднице углавном немају ову врсту помоћи од својих партнера. Према овом истраживању, ангажованост очева око домаћих задатака пропорционална је броју деце. Најчешћа је у породицама са троје деце. У породицама са једним дететом мањи је степен ангажовања, него у породицама са два детета. Искуство указује на чешће ангажовање само мајке у игри са децом, и ако је то родитељска активност која се више од других везује за реализацију очинства.

Млади који још немају искуство родитељства указују на потребу равномернијег ангажовања оба родитеља у конкретним активностима, него што се то у пракси остварује (Кубуровић, 2002). То подразумева укључивање оца у послове који су углавном препуштени само мајци, као и његово чешће ангажовање у активностима у којима учествују оба родитеља. Ипак, и код младих без родитељског искуства концепт родне асиметрије реализације родитељства очитује се у ставовима о преовлађујућој ангажованости мајке у задовољењу основних свакодневних потреба деце.

Анализом искуства родитељства младих брачних парова који имају бар једно дете предшколског узраста уочено је да се повремено ангажовање очева у конкретним пословима чувања и подизања деце заснива на принципу добровољности (Шобот, 1995).

“Имам врло мало родитељских активности. Осим мажења и повремене шетње...купам, пеглам пелене...кад ја хоћу... најчешће што радим то је шетња”.

(отац, 35 год.)

Доминантан садржај очинства јесте обезбеђење материјалне и социјалне сигурности породице.

“Финансијски да обезбедим породицу. Да их збринем, да водим рачуна, да их усмерим”.

(отац, 37 год.)

Дружење и игра су најчешћи начин непосредне реализације очинства.

“Своди се на играње са њим и са увођењем у сфере живота које га тек очекују”.

(отац, 30 год)

Нетипична подела родитељских улога очитује се у готово комплементарној реализацији материнства и очинства:

“Облачење, храњење. И данас, кад супруга прошета ја причувам дете. Све што отприлике супруга зна, то и ја радим”.

(отац, 31 год.)

У истраживању реализације материнства, према ставовима испитаница, преузимање одговорности за правилан развој и васпитање деце чешће подразумева ангажованост оба родитеља, него што је то случај у реализацији конкретних родитељских активности (Благојевић, 1997). С обзиром да је реч о субјективној процени могуће је дискутовати о реалности презентоване поделе одговорности. Једино је правилна исхрана чешће обавеза само материнства. Квалитет задовољења осталих потреба детета (правилан психо-физички развој, здравље, васпитавање, припрема за будућност) представља одговорност оба родитеља. Ипак, констатовано је ређе самостално преузимање одговорности очева него што то чине мајке. Обавеза коју очеви најчешће преузимају јесте учење о поштовању ауторитета (Благојевић, 1997:124).

Истраживања конзистентно илуструју чињеницу да реализација очинства кроз конкретне родитељске активности углавном представља подршку материнству. Чак и у оним активностима које обављају оба родитеља није уједначена учесталост њиховог ангажовања. То је типичан модел расподеле родитељских активности међу партнерима, без обзира на социјалну припадност. Очинство пре свега подразумева обезбеђење социјалне сигурности породице и преузимање одговорности за поштовање ауторитета. Расподела активности и одговорности у родитељству остварује се на принципима традиционалног система вредности. То је не само особеност искуственог садржаја, већ се може претпоставити и као очекивани модел родитељства младих.

Ресурс времена

Време као ресурс реализације родитељства јесте још један аспект његове комплексности. Анализом времена потребног за непосредне родитељске активности, али и слободног времена родитеља могуће је спознавање обима ангажованости и оптерећености родитељским обавезама, као и могућности реализације осталих потреба и активности.

Искуство ограничености ресурса времена може да има негативне импликације на одлуку о рађању. Важност овог искуственог проблема пропорционална је реду рођења деце (Благојевић 1997:144). Жене које имају троје деце чешће перципирају недостатак времена као разлог даљег нерађања у односу на жене које имају мањи број деце. Неповољни ефекти ограничености ресурса времена, манифестовани кроз одлагање рађања или чак одустајање од родитељства, потврђени су у истраживањима условљености ниских репродуктивних норми у Италији, земљи у којој је ниво фертилитета (1,29 детета

по жени у фертилном периоду 2003.године) међу нижима у Европи (Bnifazi, према Mencarini i Tanturri, 2004:124).

Време за реализацију родитељских активности релативизовано је садржајем и начином реализације, што се може довести у везу са узрастом деце. У првим годинама живота најнаглашенија је потреба сталног и честог родитељског присуства и ангажовања у конкретним обавезама око исхране, хигијене и чувања деце. Одрастањем деце редукује се време за реализацију непосредних родитељских активности, али обавезе и одговорност добијају нову димензију. Са аспекта организације свакодневног живота запослених мајки указано је на дужину времена које проведе са децом школског узраста (Петровић 1994:164). Већина жена проводи 1-2 сата са децом нижих разреда основне школе у извршавању школских обавеза, независно од социјалне припадности. Ово је само део свакодневних обавеза запослене мајке. У истом истраживању уочена је позитивна корелација дужине времена које се проведе у кућним пословима и броја деце (Петровић 1994: 163). Жене са троје деце најчешће утроше највише времена у активностима везаним за кућу и породицу у целини. Њима је најчешће потребно 3-4 сата за обављање послова у домаћинству, док жене са једним дететом прилично ретко утроше толико времена. Жене са двоје и троје деце најчешће проводе 2-3 сата у поменутих активностима, при чему се код других то чешће дешава. Запослене мајке које имају једно дете углавном утроше 1-2 сата у свакодневним пословима везаним за домаћинство.

Игра и забава су активности у којима се остварује највећа блискост родитеља и деце. Међутим, заузетост родитељским обавезама имплицира недостатком времена за слободне активности са децом. Прихваћени модел родитељства релевантан је за дужину времена проведеном у игри и забави са децом (Шобот, 1995). Ограниченост времена за дружење са децом може условити осећање незадовољства због немогућности реализације жељеног модела родитељства.

Реализација материнства често подразумева готово целодневну посвећеност детету, при чему се не прави разлика на који начин је то време проведено.

*Мислим да им довољно времена посвећујем. Сво своје време.
(мајка, 29 година)*

С обзиром да се активности очева чешће реализују ван породичног окружења, време проведено са децом је недовољно, што изазива незадовољство.

*Волео бих да сам више са њима. Тога никад није довољно.
(отац, 35 година)*

Негативно искуство у погледу дужине времена посвећеног деци образлаже се као нужност која произилази из родитељске одговорности:

Нисам задовољан. Врло мало пажње им посвећујем...због новца...да можеш да им купиш патике...Што више времена проводим са децом, то имам мање времена да јурим за новцем.

(отац, 32 године)

Могућности и садржај слободног времена родитеља, између осталог, условљени су стилем живота и бројем рођене деце, према резултатима истраживања у Италији (Mencarini i Tanturri, 2004:124). Неопходност промена свакодневне организације и ефекат редукције времена за сопствене потребе, најексплицитнији су рођењем првог детета.

Родна асиметричност реализације родитељске улоге условљава диференцираност узрока ограничености слободног времена код мајки и код очева. Недостатак времена посвећеног сопственим потребама и интересовањима као последица реализације очинства одређен је врстом професионалног ангажовања и флексибилношћу радног времена, а у случају материнства и обављањем послова везаних за домаћинство.

Проблем слободног времена на индивидуалном нивоу се препознаје као најчешћа негативна страна родитељства, без обзира на социјалну припадност (Благојевић, 1989). Социјална условљеност манифестује се само у различитим концептима слободног времена. Стручњаци су чешће незадовољни недостатком времена за себе лично, док је код радника уједначено присутно незадовољство због недостатка времена за брачног партнера и за себе. Родна условљеност је израженија међу радницама и то кроз чешће указивање на овај проблем од стране жена. Занимљиво је да међу стручњацима мушкарци нешто чешће указују на недостатак времена уопште, па и времена за индивидуалне потребе.

Ограниченост ресурса времена јесте реалност реализације родитељске улоге. Без обзира да ли се манифестује као недостатак времена за дружење са децом или реализацију активности и интересовања на индивидуалном нивоу, представља негативан садржај родитељског искуства. Ублажавање неповољних ефеката ограничености времена значи подизање квалитета родитељства, али и квалитета свакодневног живота родитеља.

Функције родитељства

Независно од чињенице да ли постоји или не искуство реализације родитељске улоге, родитељство се прихвата као смисао живота и као улога која носи велику одговорност (Благојевић 1997, Кубуровић, 2002). Разноврсност дечијих потреба, релативизованих узрастом и индивидуалним инте-

ресовањима и захтевима, подразумева вишефункционалност родитељске улоге.

Препознавање најважнијих функција засновано је на разматрању модела одговорног родитељства који се не може идентификовати са родитељском праксом. Његов значај за репродуктивно понашање препознаје се како у одлуци да се постане родитељ, тако и у одлуци да се има одређени број деце. Неподударане искуства и концепта потврђује неповољно деловање реалних околности на квалитет родитељства и на одлуку о даљем рађању.

Без обзира да ли је реч о ставовима родитеља или младих који још немају то искуство, концепт одговорног родитељства заснива се на уједначеној важности више сегмената: дружење са децом, њихова емотивна сигурност, брижност, пружање подршке, разумевање, правилно васпитање (Благојевић, 1989). Социјална условљеност модела “доброг родитеља” манифестује се кроз различит приоритет и неуједначену учесталост издвојених обележја. Стручњацима је најважније дружење са децом, а радницима брига о деци. Ако се брижност сведе на тежњу да се обезбеде материјални услови и пружи социјална сигурност, ово неслагање се може објаснити разликама у социјалном статусу породица. Осим тога, искуство родитељства може бити релевантно за издвајање оног сегмента који је прожет одређеним тешкоћама и ограничењима. Независно од социјалне припадности, пружање љубави, разумевање и подршка су више обележје женског, а правилно васпитање и брига о деци су чешћа обележја мушког приступа у одређењу улоге “доброг родитеља”.

Код младих који још немају искуство родитељства постоји свест о комплексности и одговорности родитељске улоге (Кубуровић, 2002). Већина сматра да није свако способан да буде “добар родитељ”. Њихов концепт родитељства могуће је сагледати анализом оцена сопствених родитеља као и ставова о функцијама “доброг родитеља”. С обзиром да се родитељство у значајној мери перципира као емотивна веза родитеља и деце (Благојевић, 1989) разумљиво је што млади најчешће немају јасно издиференциран став или често не знају да образложе оцене својих родитеља (Кубуровић, 2002). Конкретна објашњења најчешће се односе на услове и квалитет живота, а нешто ређе издвајају васпитну улогу. Овакав став може бити условљен родитељском праксом да у условима социо-економске кризе и друштвене нестабилности обезбеде што квалитетније одрастање својој деци. Осим тога, млади су перципирали ону врсту ангажовања својих родитеља која је њима најважнија у актуелним околностима, што не би требало тумачити мањом важношћу васпитне улоге родитеља.

Млади који још нису родитељи потврђују комплексност функција “доброг родитеља” (Кубуровић, 2002). У њиховим ставовима готово је уједначена важност дата родитељској љубави, заштитничкој улози и потреби за разумевањем и толеранцијом од стране родитеља. Осим тога, указују на важност комуникације с децом и укљученост родитеља у решавању њихових проблема. Није занемарен ни феномен жртвовања, мада представља најређе ука-

зивану особеност “доброг родитеља”. Чешће повезивање материнства с емотивном стабилношћу деце, а очинства са заштитничком улогом значи опажање различитости одговорног материнства и очинства.

Независно од постојања искуства указује се да је поред материјалних ресурса неопходно максимално улагање индивидуалних капацитета родитеља. Међутим, готово занемарљиво присуство става да “добар родитељ јесте онај који усређује своју децу”, међу испитаницима са родитељским искуством (Благојевић, 1997), указује да “добро родитељство” није подстакнуто намерама да се безрезервно удовољава захтевима деце да би се учинила срећним.

У ставовима младих родитеља о томе шта је важно пружити детету да би било срећно и задовољно евидентно је експлицитно указивање на сложеност и одговорност родитељства (А. Шобот, 1995).

“Осећај њихове личности и да се све дешава онако како оно жели. Пустити дете да те води, а да ти ипак идеш корак испред њега. Уважавати разлике у личностима и пружити им оно што је у складу са њиховом личношћу.”

(мајка, 37 година)

“Све је важно. Нема ствари које можеш да издвојиш: и материјална и морална страна, и подрика и љубав.”

(мајка, 26 година)

“Сигурност, љубав, хармонија. Неки узор да би се формирала као здрава личност. Сама љубав и материјално не значи ништа... топлина, васпитање и образовање које не могу у школи да постигну.”

(мајка, 32 године)

Одређеност родитељства као комплексне и одговорне делатности присутна је независно од жеље у вези будућег репродуктивног понашања. Не постоји разлика у погледу схватања родитељских обавеза међу женама које не желе и оних које желе још да рађају (Благојевић, 1997:149). Доминира залагање за максималну посвећеност деци и по цену сопствених одрицања, у односу на прихваћеност става о праву родитеља на лични живот и неспремности да се жртвују за своју децу.

Негативни ефекти реализације родитељства

И поред тога што се препознају конкретне тешкоће не постоји негативно одређење родитељства. Независно од искуственог фактора доминантно је неслагање са ставом да “деца спутавају родитеље” (Благојевић 1997; Кубуровић, 2002). Међутим, и ако се родитељство схвата као смисао живота и улога која је пре свега одређена емотивном повезаношћу родитеља и деце,

оно није идеализовано. Испитанице са родитељским искуством издвојиле су негативне особености које директно не нарушавају индивидуални интегритет родитеља. Тегобности родитељства углавном се поистовећују са практичним проблемима подизања и васпитања деце, што је условљено искуственим садржајем.

У различитим емпиријским истраживањима пажња је усмерена на расветљавање феномена жртвовања у родитељству и проблема усклађивања родитељства и рада.

Родитељство и жртвовање

Жртвовање се може тумачити као подразумевајући сегмент родитељства, али и као последица начина његове реализације. Постоји неусклађеност у изражености става да је жртвовање у родитељству нормална појава и евидентирања чињенице о сопственом жртвовању.

Свест о неопходности жртвовања изражена је и код родитеља и међу младима који још немају то искуство (Благојевић, 1997; Кубуровић, 2002). И ако је став о нормалности жртвовања за своју децу високо прихваћен, оно се не схвата као приоритет “доброг родитељства”. Ипак, перципира се као једна од пожељних особености, при чему се више везује за реализацију материнства (Кубуровић, 2002). Међу онима који још немају родитељско искуство младићи су чешће сагласни са ставом о нормалности жртвовања него девојке (Кубуровић, 2002). С друге стране, када постоји родитељско искуство, жене се чешће сматрају “жртвама”, него мушкарци (Шобот, 1995). Родитељи су спремнији да констатују различите видове одрицања од својих потреба (смањеност дружења са пријатељима, мање слободног времена, куповине за себе... него што експлицитно одређују себе као “жртву” родитељства. Осим на субјективност става о жртвовању, ово указује на неспремност родитеља да јасно одреде негативне аспекте и ефекте родитељства.

Родитељство се доживљава као нешто што уноси промену у свакодневни живот и ремети раније потребе и навике појединца (Шобот, 1995).

“Материнство је жртва јер губиш себе. Оног тренутка кад постанеш мајка ниси свој. Мења се ток. Окренут си детету. Кад радим мање се осећам жртвом”.

(мајка, 26 година)

Очеви жртвовање углавном одређују кроз ангажовање у обезбеђивању животног стандарда породице.

“Осећам да сам жртва. Да није њега сигурно не би радио ово што радим. На посао, ...па онда идем да радим на пијаци...по овом мразу.”

(отац, 27 година)

Непризнавање жртвовања у родитељству произилази, између осталог, из потребе да се то негативно искуство сакрије од деце.

“Не осећам се жртвом. Не дозвољавам да тако мене прихвати...да посумња да сам његова жртва. Нити ћу дозволити да тако буде.”

(отац, 30 година)

Један од начина прикривања искуства жртвовања јесте придавање позитивног става оним садржајима родитељства који условљавају постојање таквог осећања.

“Не. Некад, у појединим тренуцима кажем: “докле више?” ... Није то жртва, Ја уживам у томе. Дешавало се да одем да купим себи цигеле, па купим нешто њему. То је слатко жртвовање”.

(мајка, 34 године)

Изостанак експлицитног указивања на искуство жртвовања не значи одсуство одговорности и спремности на квалитетно функционисање родитеља. Такође, ни евидентирање овог феномена у родитељској пракси и свакодневном животу родитеља, не значи нужно негативан став према рађању.

За сагледавање утицаја феномена жртвовања на одлучивање о родитељству и рађању важна је констатација о преовладавању жртвеног модела родитељства у Србији (Благојевић 1997: 159). Типологија на екстремно жртвујући, умерено жртвујући и родитељство у којем преовлађује задовољство, повезана је са системом вредности релевантним за начин његове реализације. Указано је да се “жртвујуће родитељство” заснива на традиционалном и хетерогеном систему вредности и да је перцепција “жртве” обрнуто сразмерна нивоу образовања мајке. С друге стране, као последица конфликта улога, међу женама са вишим нивоом образовања већа је учесталост осећања кривице. Осим тога, уочена је повезаност склоности да се “жртвују за своју децу” и става да у родитељству преовладавају брига и одговорност (Благојевић, 1997: 125). “Жртвени модел” се реализује на претпоставци о пожељности и нормалности постојања бриге у родитељству. Преовладавање позитивног искуства родитељства ублажава израженост жртвовања. У случајевима веће присутности “радости и задовољства” у пракси родитељства, наглашеније је инсистирање на потреби самореализације родитеља. Отуда констатација, да је квалитет родитељства обрнуто сразмеран изражености феномена жртвовања, као његовог непосредног садржаја.

Конфликт родитељства и рада

Проблем усклађености родитељства и рада идентификован је као значајан чинилац одустајања од рађања другог детета, у истраживањима репро-

дуктивног понашања у Италији (Maggioni, 2004). Перцепција конфликта родитељство-рад условљена је бројем деце и преовлађујућим садржајем родитељске улоге. Мушкарци који још немају децу не сматрају да је тешко складно функционисање улоге родитеља и професионалне активности. Посао се све мање доживљава као задовољство уколико је већи број деце, а тиме све више постаје обавеза да се породица материјално обезбеди. Породица и потребе њених чланова имају предност у односу на посао, код жена које имају троје деце. Проблем збрињавања деце и одсуство ангажованости партнера у конкретним пословима везаним за бригу о деци и домаћинство представља важну детерминанту ниског фертилитета у Италији (Mencarini i Tanturri, 2004).

Истраживања родитељске праксе и условљености ниских репродуктивних норми у Србији указују да се усклађеност материнства и рада остварује уз одређени индивидуални напор (Благојевић, 1997:139). Процена напора је субјективна и зависи од индивидуалних капацитета и различитих објективних препрека. Оно што је евидентно јесте да у искуству материнства постоје тешкоће у усклађивању породичних обавеза и професионалних активности. Паралелно функционисање у овим двома сферама теже је у случајевима наглашене професионалне оријентације жене. Истиче се да је напор у усклађивању улога мајке и запослене жене пропорционалан нивоу образовања.

Конфликт родитељства и рада релативизиран је начином реализације родитељске улоге. Осујеђеност складног функционисања запослених мајки и очева манифестује се на различите начине (А. Шобот, 1995).

Запослене мајке указују на сужавање могућности да се на жељени начин баве изабраном професијом.

“Породица ме спречава... Немам класично радно време, али не радим као раније. Трудим се да ускладим, али...кућне обавезе стоје...муж је са дететом кад ја радим, али...”

(мајка, 29 година)

Мушкарци конфликтну ситуацију перцепирају кроз отежану реализацију родитељства услед презаузетости послом и додатним активностима усмереним на обезбеђивање животног стандарда породице. При томе се проблем конкретизује као занемареност породице, односно недостатак времена које би посветили деци.

“Да покушавам да помирим те две ствари. Мислим да породицу некад ставим у други план...ја сам самом себи натоварио пуно посла и то породица осећа. Ту треба пронаћи компромис.”

(отац, 38 година)

Могућност избора између посвећености деци и бављења професијом у зависности од личних интересовања и објективних околности, представља

услов превазилажења конфликта улога. Узимајући у обзир једну хипотетичку ситуацију, евидентирана је спремност мушкараца да се одређено време посвете само активностима везаним за кућне послове и подизање деце (Шобот, 1995). Међутим, у пракси ствари су нешто другачије. Право на коришћење одсуства за подизање малог детета већина запослених мушкараца није користила, без обзира на њихов социјални статус (Благојевић, 1989). Најчешће објашњење “природно је да мајка користи породилско одсуство”, представља особеност традиционалне поделе родитељских улога. Готово универзална опредељеност жена на паралелно функционисање у приватној и у јавној сфери, према истраживањима у Италији, манифестује се кроз чињеницу да је вероватноћа рађања другог детета већа када рођење првог није условило редукацију радног времена (Mencarini i Tanturri, 2004:127). Са овим у вези је и већа важност сервиса за чување деце него модела парт-тима запослености, са становишта могућности рађања још једног детета (Baizan, 2003, према Mencarini i Tanturri, 2004:132).

Однос професионалне улоге и материнства према ставовима жена које се налазе у оптималном репродуктивном добу и имају бар једно дете, могуће је одредити на неколико начина (Шобот, 1995).

Посао се у значајној мери одређује као део сопственог интегритета и сигурности. Такође, жене често своју запосленост доживљавају као могућност ублажавања монотоније свакодневних послова у домаћинству који им представљају неизоставну обавезу.

“Тај посао је сутра важан за жену. Деца одрасту. Жена не треба да запостави себе. Временом се жена губи у том домаћинском послу. Ти си домаћица и ако радиш. То ти дође као издувни вентил”.

(мајка, 29 година)

Осим тога, бављење изабраном професијом представља услов потпуне остварености запослене мајке.

“Мислим да жена треба да ради. Да нађе себе у послу ван куће. Да би била задовољна”.

(мајка, 37 година)

Издаја се важност старости деце за могућност професионалне реализације жене која је и мајка и намерна да се бави својом професијом.

“Мислим да треба да будем уз дете све до његове треће године. Нисам каријериста, али после толико школовања не бих се одрекла посла и била по цео дан у кући”.

(мајка, 31 година)

Превазилажење конфликта родитељства и запослености једним делом је одређено схватањем породице и перцепцијом сопственог положаја у мрежи

породичних односа. Постоји повезаност пропородичне оријентације и могућности рађања још једног детета (Благојевић, 1997:150). Жене које желе да рађају дају приоритет породици и ређе указују на подједнаку важност породице и посла, док је код оних које не желе ситуација обрнута. Спремност да напусте посао, када би нестали финансијски разлози њихове запослености, слабије је изражена код жена које не желе да роде још једно дете. Жене које имају жељу да још рађају чешће од других указују на негативан међусобни утицај породице и посла. Повезаност жеље да се још рађа и искуства усклађености родитељства и посла тешко је у потпуности разлучити због чињенице “да жене нису довољно сензибилизоване да вербално искажу овај проблем” (Благојевић, 1997:150). Свакако да се непостојање жеље за даљим рађањем једним делом може објаснити “негативним искуством двоструког оптерећења” запослених мајки.

* * *

Сложеност и одговорност нису само препознати у непосредној пракси, већ представљају окосницу концепта “доброг” родитељства. Родитељство је одређено као сложена улога која носи велику одговорност, независно да ли испитаници имају или не ово искуство. Разноврсност активности подразумева не само трошење материјалних, већ и људских ресурса чија ограниченост представља реалан проблем родитељске праксе. Неповољности реализације улоге родитеља, феномен жртвовања и тешкоће усклађивања родитељства и обавеза запослених мајки и очева, представљају додатне инхибирајуће и ограничавајуће чиниоце одлуке да се буде родитељ и оствари жељени број деце.

Значајан аспект реализације као и перцепције модела одговорног родитељства јесте родна димензија. Мада је евидентно залагање за равномерну укљученост оба родитеља у реализацији свакодневних активности подизања и чувања деце, неусклађеност материнства и очинства у начину и обиму реализације јесте реалност родитељске праксе. Такође, родна асиметричност је присутна и у перцепцији модела родитељства међу младима, издвајањем функција које су више обележје материнства, односно очинства. Неповољне ефекте реализације родитељства жене и мушкарци препознају на различите начине.

Тежња ка реализацији одговорног родитељства на индивидуалном нивоу требало би да буде подупрta конципирањем адекватних мера оптимализације услова подизања и васпитавања деце, што би ублажило негативне ефекте његове реализације. Регулисање родне несиметричности у родитељству јесте неопходност подизања квалитета услова релевантних за одлучивање о родитељству и рађању. Ради ефикасности мера рехабилитације родитељства и подстицања рађања, неопходно је обухватније разматрање социјалне условљености како праксе, тако и модела одговорног родитељства.

Реализација модела одговорног родитељства у условима друштвене нестабилности, економске кризе и осталих неповољних ефеката трансформације српског друштва још је сложенија јер условљава додатна оптерећења родитеља. Значајан ресурс активне пронаталитетне политике која уважава подизање квалитета услова свакодневног живота деце и родитеља јесте пропородична и прородитељска орјентација констатована у емпиријским истраживањима. Усмереност на рехабилитацију улоге родитеља појачава аргументе политике подстицања рађања.

ЛИТЕРАТУРА:

- Аврамов, Драгана (1993): *Појединац, породица и становништво у раскораку*, Београд: Научна књига.
- Благојевић, Марина (1989): *Друштвена условљеност ставова младих о браку и родитељству*, магистарски рад, Београд: Филозофски факултет.
- Благојевић, Марина (1991): "Друштвене неједнакости и пол", у: група аутора: *Србија крајем осамдесетих*, ИСИ ФФ, Београд.
- Благојевић, Марина (1995): "Свакидашњица из женске перспективе: саможртвовање и бег у приватност", у: Болчић, Силвано (ур.), *Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почетком 90-их*, Београд: Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет.
- Благојевић, Марина (1995): "Нерађање: пасивни отпор жена", у: *Основе и проблеми популационе политике*, Београд: САНУ.
- Благојевић, Марина (1997): *Родитељство и фертилитет: Србија 90-тих*, Београд: Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет.
- Кубуровић, Анкица (2003): *Перспективе рађања у условима друштвених промена*, магистарски рад, Београд: Економски факултет.
- Кубуровић, Анкица (2003): "Ставови студената релевантни за њихово будуће репродуктивно понашање", *Становништво*, год. XLV, бр. 1-4, стр. 43-64.
- Maggini, Guido (2004): "Becoming parents. A qualitative analysis of fertility choices", *Genus*, LX, No. 1, Roma.
- Mencarini, Letizia i Tanturri, Maria Letizia (2004): "Time use, family role-set and childbearing among Italian working women", *Genus*, LX, No. 1, Roma.
- Петровић, Мина (1994): "Проблем недовољног рађања из инетрдисциплинарне перспективе", *Становништво*, год. XXXI-XXXII, бр. 3-4 1-2, 1993/1994., Београд.
- Петровић, Мина (1995): "Проблем недовољног рађања из интердисциплинарне перспективе", *Становништво*, год. XXXI-XXXII, бр. 3-4 1-2.
- Петровић, Мина (1996): "Проблеми фертилитета становништва у југословенском друштву крајем 90-тих", *Социолошки преглед*, Вол. XXX, бр. 2
- Рашевић, Мирјана (1995): "Прихватање популационе политике на индивидуалном нивоу: жене које намерно прекидају трудноћу", *Становништво*, год. XXXIII, бр. 1-4.
- Рашевић, Мирјана (1996): "Популациона клима на нисконаталитетном подручју Србије", *Социолошки преглед*, Вол. XXX, бр. 2, Београд
- Рашевић, Мирјана (1996): "Планирање породице као стил живота", *Становништво*, год. XXXIV, бр.3-4.

- Рашевић, Мирјана (1999): *Планирање породице као стил живота*, Београд: Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања
- Рашевић, Мирјана (2000): “Рађање-основни проблем демографског развоја Србије”, у: *Изазови социјалне политике*, Београд: Институт за политичке студије
- Рашевић, Мирјана (2003): “Феномен рађања у савременим социо-економским токовима”, у: *Промене вредности и транзиција у Србији: поглед у будућност*, Београд: Friedrich Ebert Stiftung, Институт друштвених наука.
- Томановић, Смиљка (1997): *Детињство у Раковици*, Београд: Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет.
- Томановић, Смиљка (2002): “Породична атмосфера и односи између генерација”, у: Болчић, Силвано и Милић Анђелка (ур.), *Србија крајем миленијума: разарање друштва, промене и свакодневни живот*, Београд: Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет.
- Salvini, Silvana (2004): “Low Italian fertility: the Bonaccia of the Antilles?”, *Genus*, LX, No. 1, Roma.
- Шобот, Анкица (1995): *Родитељство у условима кризе и транзиције*, дипломски рад, Београд: Филозофски факултет.

Ankica Kuburović
Institute of Social Sciences
Belgrade

S u m m a r y

PARENTHOOD CHARACTERISTICS IN SERBIA AT THE END OF THE 20th CENTURY, RELEVANT FOR REPRODUCTIVE BEHAVIOR

The phenomenon of insufficient childbearing is a demographic and social problem of contemporary society. In order to resolve the determination of low fertility in Serbia at the end of the 20th century, empirical research of the effects of reproductive behavior had been intensified. The purpose of this paper is to point out to the characteristics of parenthood relevant for bringing the decision on giving birth to children on the basis of this empirical material. A comparative approach, based on illuminating the compatibility of practice and models of responsible parenthood, enables the recognition of limiting factors of childbearing not only of those who are already parents but of young people who still do not have this experience.

The complexity and responsibility of the parent role are stressed as part of the experience as well as the basic characteristic of the parenthood model. An adequate and efficient rehabilitation of the role of parenthood, as a necessity of the pro-natal policy must take into consideration the gender asymmetry of parenthood into consideration as well.

Key words: insufficient childbearing, parenthood, reproductive behavior